

*Editörden:*

*İlahiyat Fakültelerinin Düşünce Alanına Katkıları ve Yeni Açılımlar\**

İlahiyat Fakültelerinin hukuki ve kanunî meşruiyetinin Tevhid-i Tedrisat ve YÖK kanunlarıyla sağlandığı ve Cumhuriyetimizin kurucusu M. Kemal Atatürk'ün "Nasıl ki her hususta âli meslek ve ihtisas sahibi yetiştirmek lazım ise dinimizin hakikati fenniyesinin tetkik, tetebbu ve telkin kudreti ilmiye ve fenniyesine tesahüp edecek güzide ve hakiki ülemayı kiram dahi yetiştirecek müessesatı âliyye malik olmalıyız" sözüyle de misyonunun belirlendiği hepimizin malûmudur. Geçmişte tarım toplumunun sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısına göre şekillenen ve daha çok rivayet merkezli eğitim ve öğretim yapan medrese anlayışı yerine; sorgulanmış, eleştirilmiş ve analizi yapılmış bilgilerin aktarımını yapmak, sanayi toplumunun ihtiyaçlarına ve dinî problemlere çözüm getirci düşünceler üretebilen bilim adamları ve dini entelektüeller ile kaliteli ve düzeyli meslek adamları yetiştirmek amacıyla kurulan İlahiyat Fakültelerinin düşünce alanına olan katkılarını ve bu alanda ortaya koyduğu veya koymaya çalıştığı yeni yaklaşımları, mümkün olduğu ölçüde bilimsel bir yaklaşımla sizlere sunmaya çalışacağım.

Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi hariç en eski İlahiyat Fakültesinin yaşı 55, diğerlerinin ise 22 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Muhtelif tarihlerde kurulan ve YÖK kanunu ile İlahiyat Fakültelerine dönüştürülen Yüksek İslam Enstitüleri ise, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden sonra eğitim ve öğretime başlamışlardır. Bu süre, bireyler için çok uzun olsa da, kurumların tarihi geçmişleri için oldukça kısadır. Bu kısa süre içinde İlahiyat Fakülteleri ne yaptı? Topluma ne verdi? Düşünce alanına neler kazandırdı? İçi yarıya kadar su dolu bardak örneğinde olduğu gibi, kötümser veya iyimser bir yaklaşımla bardak boş veya dolu deme yerine, objektif bir bakış açısıyla konuya yaklaşılmaya çalışacağım. Bu yazımda yer alan tespitler ve değerlendirmeler ise geleneksel düşünce yapısıyla, İlahiyat Fakültelerinde ulaşılan düşünce düzeyi arasındaki kıyaslamaya göre olacaktır.

İlahiyat Fakültelerinin mevcut anabilim dallarında okutulan dersler, bu anabilim dallarına mensup bilim adamlarının akademik çalışmaları ile ürettikleri bilgiler ve yaptıkları bilimsel ve düşünsel faaliyetler dikkate alınıp incelendiğinde, yapılamayanların yanında pek çok olumlu şeylerin de yapılmış ve gerçekleştirilmiş olduğu, her bir anabilim dalının kendi konularıyla ilgili düşünce alanlarına önemli katkılarının bulunduğu açıkça görülecektir. Anlama, yorumlama, anlambilim, epistemoloji, yöntem, değer, vs. gibi hemen hemen her bilim dalını ilgilendiren alanlarda İlahiyat Fakültelerinin söyleyebileceği veya katkıda bulunacağı şeyler her zaman var olmuştur.

Nereden nereye geldiğini veya düşünce ve fikir alanına İlahiyat Fakültelerimizin ne getirdiğini daha iyi anlamak için şu mukayeseyi yapmakta yarar görüyorum.

\* 13-14 Mayıs 2004 tarihleri arasında Ankara İlahiyat Fakültesinin organizatörlüğünde gerçekleşen "İlahiyat Fakülteleri X. Dekanlar Toplantısı"nda tarafımdan "İlahiyat Fakültelerinin Düşünce Alanına Katkıları ve Yeni Açılımlar" konulu bir konuşma yapılmıştır. Bu sayıda editör yazısı olarak bu konuşmayı siz değerli okuyucularımızla paylaşmayı arzu ettiğimizi ve bundan da büyük bir mutluluk duyduğumuzu özellikle belirtmek isteriz.

Fahri Unan'ın Türkiye Günlüğü'nde verdiği bilgiye göre, XVI. yüzyılda Fatih medresesinde 290 müderris (profesör) görev yapmıştır. Bu dönemde yazılan eserlerin sayısı 118'dir, yani bu profesörlerden sadece % 40'ı kitap yazmıştır. Gerileme döneminde kitap yazan ulema oranı % 9, XVIII. yüzyılda ise % 6'dır. Şu anda mevcut 23 İlahiyat Fakültesinde görev yapan öğretim üyelerinin her birinin en az bir eseri bulunmaktadır. Niteliğini bir kenara bırakarak dahi nicelik açısından İlahiyat Fakültelerinin bu başarısı, YÖK sisteminin temelde etkinliğini ve sağladığı katkıları göstermektedir. Bilim adamlarımızın bir kısmı, her ne kadar ipek böceği gibi bilinen kaynaklardan beslenip kendilerini belli kalıplar içine hapsetse de, bir kısmı da arı gibi her türlü kaynaktan istifade edip kendilerine özgü bilgi ve düşünce üretebilmektedirler.

Bugün İlahiyat Fakülteleri, verilen bilgilerin niteliğine ilişkin kalite sorunu ile birlikte, zihniyete bağlı bilimsel ve düşünsel alanlarda görülen olumsuzlukları önemli ölçüde aşmış görünmektedir. Sözelimi İlahiyat Fakültelerinde belli dönemlere ait yorumu ve yorum biçimini mutlaklaştırıp dogmatikleştiren ve doğruluğun ölçütünü zaman, mekan ve şahıslara tahsis eden entegrist; geleneği ve tarihsel formları aşip metnin ilk okunuş ve anlayış biçimini mutlaklaştıran fundamentalist; bilgi-iman özdeşliğini savunan ve dini bir ideoloji olarak algılayan radikal tavırların azaldığı gözlemlenmektedir. Bu tür düşüncelerin İslam'a zarar verdiği, dinin veya dini yorumların bir ideoloji olmadığı, yapılan yorumların dinle özdeşleştirilmemesi gerektiği, seçmeci ve tekelci bir anlayışı, dinin yorumuna hakim kılmanın ve politik obligasyon/mecburiyet içinde yaşamının yanlış olduğu düşüncesinde olanların sayısı hiç de azımsanacak ölçüde değildir.

Dinî düşünce alanında yüzyıllardır devam edip gelen ak-kara veya siyah-beyaz gibi kategorik, indirgemeci, tümevarımcı, parçacı/atomik düşünce yöntemlerinin ve mutlakçı anlayışların gitgide azalarak bunların yerine analitik, sorgulayıcı ve eleştirel düşünce yöntemlerinin geliştiği ve kullanım alanlarının genişlediği, rölâtif anlayışların daha çok tercih edildiği bir düzeye gelindiği izlenmektedir. Geleneksel anlayışta daha çok rivayet merkezli bilgi aktarımlarının ve bilgi depolamanın yapıldığı düşünülürken, ulaşılan noktayı küçümsemek gerekir. Bilgi parçacıkları, fikir üretmede zenginleştirici bir unsur olarak gerekli olsalar da asla yeterli değildir. Bilgileri üst üste yığmak kendiliğinden fikir üretmiyor. Bu bilgileri bir araya getirme şekli bile bilgiden bağımsız bazı ön fikirlerle ve yöntemlere muhtaçtır. Düşünce süreci, bilgiyi malzeme olarak kullansa bile ancak fikirlerle ilerleyebiliyor. Düşünmeyi bilmeyenler, ideolojik kalıplar arasında istedikleri kadar gezinseler, bilgi depolasalar da fikir üretmiyorlar. Buna rağmen İlahiyat Fakültelerinde entelektüel düzeyin ve kalitenin yükseldiği, ön yargı veya kalıp yargı yerine, fikir ve düşüncelerin eleştirildiği, sorgulandığı, fikirlere fikirle karşılık verildiği bir zeminin oluşmaya ve daha bilimsel bir üslubun kullanılmaya başlandığı memnuniyetle gözlemlenmektedir.

İlahiyat Fakülteleri, bağnazlığın ve dini referans olarak gösteren düşmanlıkların tek yorum tarzının dayatıldığı toplumlardan çıktığının, böyle toplumlarda dinin sevgi, hoşgörü ve barış unsuru olarak değil de bir düşmanlık unsuru olarak görüldüğünün ve İslam'ın bir ideoloji olarak değil de bir din olarak algılanması gerektiğinin bilinci içindedir. Çünkü dinden kaynaklandığı öne sürülen fikrî kavgalar ve dışlamalar çoğu kez dinler arasında değil, aynı dinin farklı yorumlarından çıkmaktadır. Özü itibarıyla devletin dinler karşısında olduğu kadar dinin yorumları karşısında da tarafsız olması demek olan laikliğin gelişen süreçte daha çok benimsendiğini söylemek bir abartı olarak görülmemelidir. Bir birey İslam'ı ideoloji olarak algılamıyorsa, laiklik onun için din özgürlüğünün garantisi olmaktadır. Buna karşılık İslam'ı

ideolojik olarak algılayan bir birey için ise laiklik, din dışı bir referans çerçevesini esas alan bir olgu olarak görülmektedir.

İlahiyat Fakültelerinin, Emevi ve Abbasi dönemindeki tercüme faaliyetlerinin bir benzerini günümüzde gerçekleştirme gayreti içinde olduklarını görüyoruz. Akademik çevre dışında kalan kişilerce de beslenen tercüme faaliyetlerinin dini sahada önceleri Mısır ve Pakistan kaynaklı ve ağırlıklı iken daha sonraları Batı kaynaklı ve ağırlıklı hale geldiğini, özellikle doğu kaynaklı tercümelerin dini düşünce alanında meydana getirdiği bazı olumsuzlukların ufuk açıcı açılımlar yapan batı kaynaklı tercümelerin yapılmasıyla dengelendiğini, bu aşamadan sonra tabii sürecin işleyerek git gide tercüme eserlerden te'lif eserlere geçildiğini ve diğer İslam ülkelerinde göremeyeceğimiz oranda fikri derinliği olan te'lif eserlerin ortaya çıktığını ve bunların önemli bölümünün İlahiyat kökenli bilim adamlarına ait olduğunu biliyoruz. Düşünce yapısı ile de yakından ilgili olan bu etkinliğin, bilim adamlarımızın Tanrı tasavvuru ve buna bağlı vahiy, din ve peygamber anlayışlarına ve düşüncelerine de önemli katkılar yaptığına şahit oluyoruz. Nitekim, evreni yaratıp düzenini kurduktan sonra bir işe karışmayan veya her işe müdahale eden veya ettirilen, her işin kendisine havale edildiği bir tanrı tasavvurundan; denetleyen, gözetleyen, cevizi yaratan ama kırılmasını insana bırakan bir Tanrı tasavvuruna doğru dini düşüncenin geliştiğini görüyor ve bu gelişmede İlahiyat Fakültelerinde yapılan bu tür akademik ve bilimsel faaliyetlere bağlı düşünce değişimi ve gelişiminin etkin rol oynadığını düşünüyorum.

Her toplum, düşünce mirasını ve tasavvurunu özümseyen ve onları gelecek kuşaklara aktarmaya çalışan bir gruba sahip olmak zorundadır. Bu grup, o toplumun entelektüelleridir. Ülkemizde dini entelektüellerin büyük bir bölümünün varlığı, İlahiyat Fakültelerinin kuruluşuna ve gelişmesine borçludur. Bu nedenle İlahiyat Fakülteleri ülkemiz için, düşünce dünyamız için çok önemli bir kazanım olmuştur. Montgomery Watt, "Dinlerde Hakikat" adlı eserinde dini entelektüellerin ileri gelenlerini bilim adamları ve sistem koyanlar olarak tanımlar. Zira bu entelektüellerin yaratıcı olmak ve toplumun çağdaş ihtiyaçlarına karşılık vermek için yeni fikirler üretmek zorunda olduklarını söyler. Yeterli olmasa da ilahiyatlı bilim adamlarının bu ihtiyacı, önemli ölçüde karşıladığını rahatlıkla söyleyebiliyoruz.

İlahiyat Fakültelerindeki entelektüel düşünce düzeyi, her geçen gün gelişme ve değişime açık bir seyir içinde yükselmektedir. Şayet entelektüel düzey, problemlerin hangi vadede görülebildiği, sebep-sonuç ilişkilerinin doğru kurulması, bugüne tarih bilgisi ve bilinci ile bakılması, kısa vadedeki çıkarlara göre değil de (zeka), uzun vadedeki çıkarlara göre davranılması (akıl), çözülen problemlerden çok, daha derin problemler üretilmemesi demek ise; bir çok ilahiyat bilim adamının buna ulaştığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca akıllı, kişilikle, toplumsal değerleri özümsemekle, felsefi ve ahlakî ölçütlerle ilişkili bir duruş olarak tanımlarsak, İlahiyat Fakültelerinin bu akıllı, fonksiyonel kılmak için büyük bir çaba içinde olduklarını; ayrıca erdemliliği, feraseti, sevgiyi, saygıyı, hoşgörüyü, birlik ve bütünlüğü ve bireysel sorumluluğu öğreten ve bu alanlarda açılımlar yapan kurumlar haline gelmeye çalıştıklarını da görmekteyiz.

Doğu toplumlarının genellikle proaktif değil reaktif, rasyonel değil irrasyonel, normatif değil formatif, demokratik değil despotik bir anlayış içinde oldukları bu nedenle de bağımlı değişkenliğin daha etkin olduğu bir sosyal yapı içinde oldukları sosyolojik bir tespittir. Reaktif, irrasyonel, formatif, despotik bir sosyal yapıdan ve düşünceden gelen bireylerin, proaktif, rasyonel, normatif ve demokratik düşünce yapısına birden geçmesini beklemek de sosyolojik

verilere uygun düşmeyen bir davranış biçimi olur. Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminde yaşadığı acı tecrübeler göstermiştir ki, hayatta kalabilmek ve devletin varlığını devam ettirebilmek için Türk toplumunun sanayileşmekten başka çaresi yoktur. Bunun için de tarım toplumundan ve ona bağlı sosyal, kültürel ve ekonomik yapıdan bir an önce kurtularak sanayi toplumuna ve ona bağlı sosyal, kültürel ve ekonomik yapıya geçme gerekliliği, Tanzimatla başlayan ve Cumhuriyetle devam eden yenileşme, gelişme ve değişim hamlelerinin en önemli etkenleri arasında yer alır.

Neticede tarihi süreç içinde tarım toplumunun problemlerini çözmek için öngörülen dinî fikirler ve düşünceler yani geleneksel dini düşünce, sanayi ve bilgi toplumunun problemlerini yeterince çözemez hale gelince, yeni anlayışların ve yöntemlerin arandığı bir ortama gelinmiştir. Bu ortam, dini düşünceye yeni yaklaşımları da beraberinde getirmiş ve bu yeni yaklaşımlar da genellikle zihniyette, düşüncelerde ve yöntemlerde olmuştur. Dini metinleri anlama, yorumlama ve düşünce üretmede ortaya çıkan yeni yaklaşımlar arasında semantik, hermeneutik, tarihsellik ve durumsallık, hiç şüphesiz en belirgin olanları olarak gözükmemektedir. Bu yeni yaklaşımların tabii bir sonucu olarak da İlahiyat Fakültelerinde bir taraftan geleneksel kültürel değerlerin aktarılması yapılırken diğer yandan bu geleneksel kültürel değerlerin sorgulanması analizi ve değerlendirilmesi yapılmakta, yeni ve çağdaş değerlerle uyumu sağlanmaya çalışılmaktadır. Meselâ medreselerde asırlarca Nesefî Akaid'inde yer alıyor diye "İmamlar Kureyşten'dir" sözü okutulmuştur. Eğer bu bir din kuralı ise, Osmanlı hakimiyeti neden dine aykırı değil? Bu bir din kuralı değil ise neden bu söz doğru kabul ediliyor? diyen olmamışken, artık bugün bu anlayışın sorgulandığı bir duruma gelinmiştir. Nitekim geleneksel kültürünün yoğun etkisi altında olmasına rağmen İlahiyat Fakültelerindeki bilim adamlarının, (her ne kadar farklı düşünenler bulunsun da) imkanları ölçüsünde sanayi ve bilgi toplumuna ait değerlerin bir başka deyişle eşitlik, hürriyet, hukukun üstünlüğü gibi yükselen çağdaş değerlerin toplum tarafından kabul görmesindeki rolünü, özellikle din-bilim, din-devlet, din-cumhuriyet, din-demokrasi, din ve laiklik konularındaki te'lifci ve uzlaştırmacı yaklaşımlarını, kadının durumu ve dinler arası diyalog gibi çeşitli alanlarda getirdikleri yeni ve çağdaş açılımları da önemle zikretmek gerekir.

İslam, kavramsal anlamıyla "barış, güven ve huzur" demek iken bugün bir çok yerde bunun tersi davranışlar görülmektedir. Diğer yanda ise görüş, düşünce, tutum ve davranışlarıyla etrafındakileri etkileyen, çevresine pozitif enerji yayan, sözü dinlenen, kimliğine, kişiliğine, temsil ettiği inanca saygı uyandıran, güvenilen, kimseyi korkutmayan, hem sosyal hem de fiziki çevresine olumlu katkıları olan, sevgi, saygı ve sorumluluk bilinciyle hareket eden müslümanların varlığı da bilinen bir gerçektir. Bunu sağlamada ve İslam'ın bu olumlu ve güzel yüzünü göstermede, ülkemizdeki fikri atmosferin ve İlahiyat Fakültelerinin rolünü inkar etmek mümkün değildir. Ürettiği ve etkinleştirdiği fikir ve düşüncelerle İlahiyat Fakülteleri adeta Türk toplumunun çimentosu olmuştur, olmaya da devam etmektedir. Kanaatimce bunun ana sebebi Cumhuriyetle birlikte değişen bazı temel paradigmalardır. 600 yıl boyunca her dört yılda bir savaş yapmış bir devletten Cumhuriyetle birlikte barışın ilke olarak öngörüldüğü bir devlet anlayışına geçilmiş olması da değişen bu paradigmanın bir göstergesidir. Mesela Osmanlı uleması nezdinde fikhî terimle ifade edecek olursak "savaşın azimet, barışın ise ruhsat" olarak algılandığı, buna karşılık Cumhuriyet döneminde özellikle İlahiyat Fakültelerine mensup bilim adamlarınca "savaşın ruhsat, barışın ise azimet" olarak tanımlandığı dikkat çekmektedir.

Çok uç bir örnek olsa da National Geographic’de yayımlanan bir makalede, Sultan Abdülaziz’in Fransa’yı ziyaret arzusunun medreselileri telaşlandırdığı ve darulharbe gidecek bir darulislam padişahının durumunun tartışıldığı, neticede ayakkabısına darulislam toprağı yerleştirilmesi halinde barış için giden padişahın, savaş durumunda kalmayacağı sonucuna varıldığı yazılmıştır. Şayet bu doğru ise, o günkü düşünce yapısıyla bugün gelinen düşünce yapısı arasındaki fark açıkça ortada demektir. Hiç şüphesiz bu değişim, yeni anlayış ve yaklaşımların ürünüdür.

Yeni yaklaşımlara göre, yorum ve değerlendirmelerinde din adamı da, bilim adamı da yanılabilir. Yanılan din ya da bilim değildir, kişilerdir. Yanılma, kişinin verdiği cevaptan, cevabın yetersizliğinden ve bilgi eksikliğinden kaynaklanır. Din, dil ve para kısaca hayatın bütün unsurları insan içindir. Dinin, inanç, bilgi, kural gibi teorik boyutunun yanında; formel ve pratik olan boyutu da mevcuttur. Dinin bilgi ve kural boyutu vahye dayanır. Pratikliğe ait yönü ise kısmen vahye daha çok sünnete aittir. Ancak sünnetle, kültürel öğelerin karıştırılmaması da gerekir. Hz. Muhammed’in peygamberlik kimliği ile yaptıkları; kişisel tavırları ve içinde yaşadığı toplumun kültürel yapısı ile de karıştırılmamalıdır. Tanrısal bilgi, küllî iradenin bilgisidir. Bu sebeple Tanrısal bilgi, tek yanlı değil, çift yanlıdır. Burada bir tarafta Allah’ın, diğer tarafta insanın bulunduğu bir bilgi söz konusudur. Çünkü Tanrısal bilgiyi de, dünyevi bilgiyi de algılayan, anlayan ve açıklayan yine insandır. Bu nedenle Kur’an, bir müslüman için hem iman objesi hem de bilgi objesi konumundadır.

Durum böyle olmasına rağmen bu toplumda “Bir kimse bir ayet-i kerimeyi tefsir ederken, açıklarken, daha önceki müfessirlerden işitilmeden yalnız kendi görüşüne, kendi aklına göre açıklama yaparsa kafir olur” diyenler de olabilmektedir. Böyle bir anlayışta, gerçeklerle, metnin delaleti arasındaki uyumu araştırma yerine, metnin delaletini mevcut akla (kategorik ve indirgemeci) hitap ettirmek suretiyle doğrunun tek olduğu mesajı verilmek istenmektedir. Bu ise entegrist bir tavır olup, böyle bir yaklaşımla doğru bir din yorumuna ulaşmak mümkün değildir.

Yorumda tek doğru yoktur. Tek doğru anlayışı Aristo ile başlayan Kopernik, Kepler ve Newton’la devam eden klasik fiziğin bir uzantısıdır. Bu anlayış, izafiyet teorisiyle başlayan ve kuantum fiziği ile devam eden yeni fizikle ve buna paralel gelişen postmodern anlayışla değişmeye başlamış ve buradan bakış açısına ve bulunulan konuma göre algılamanın, anlamının ve yorumun değişebileceği anlayışına gelinmiştir.

Bir başka ifade ile bilim geliyor, bilgiler değişiyor. Bilgilerin değişmesi zihniyetleri ve düşünceleri de değiştiriyor. Bilim öğretiyor, öğrettikçe de sorular ve sorunlar çoğalıyor. Bilimin bu dinamik yapısı, eski düşünce sistemlerini altüst ediyor. Pek tabiidir ki, ilahiyatçılar da bilimin ve bilginin bu dinamik yapısından etkilenerek yeni fikirler ve düşünceler üretmeye başlıyor. Bu dinamik yapıyla bilim adamları; eskisinden farklı olarak sosyolojik, bilimsel, psikolojik, edebî, felsefî, çevreci, antropolojik, etik, estetik vb. yaklaşımlarla veya bunlara ilişkin yeni açılımlarla özellikle interdisipliner veya multidisipliner açılımlarla düşünce alanına veya dini düşünceye girmeye çalışıyorlar. Herhangi bir değer yargısına varmadan bu yeni yaklaşımların ve açılımların, ürettikleri yeni fikir ve düşüncelerin hiç bir şey üretmemekten daha iyi olduğu kanaatini taşıyorum. Zira üretilen fikir ve düşüncelerin eksiklikleri ve yanlışlıkları olsa da, üretimsizliğin hiçbir şeyi yoktur. Üretmekten değil, asıl üretmemekten korkmak gerekir. Üretim yanlış olabilir, ama onun her zaman düzeltilebilme şansı vardır, olmayan bir üretimin ise hiç bir şansı yoktur.

Din ile dinî olanın veya dinden olanla dine uygun olanın ayrılarak anlama ve yorumların din olmadığını ve yorumların değişebileceği anlayışını daha doğru; dini metinlerin geleneksel akla (kategorik, indirgemeci akıl) hitap ettirilmesi yerine, bilimsel veriler ve sosyal gerçekliklerle metnin delaleti arasındaki uyumun araştırılmasına öncelik verilmesini, bilimsel ve düşünsel faaliyetlerde şerhçilik, haşiyecilik ve vaizlik yerine, sosyo-kültürel problemlere ilişkin çözümler üretilmesini daha rasyonel buluyorum. Tanrı'nın sadece sevdiklerini kayıran ve onların arzularını yerine getiren veya sevmediklerini kahreden bir Rab olarak algılanması yerine, yapılan eylemlerin karşılığını veren ve onları gözetleyen bir Rab olarak algılanması gerektiğini düşünenlere de; müslümanların belli bir dönemden sonra Tanrı'ya dua etmenin ve işlerini O'na havale etmenin ötesinde bir şey yapmadıklarını; evrenin düzenini, ışık, ısı ve atom içi dengeleri sağlayan yasaların da Tanrı buyruğu olduğunu; müslümanların bir kısmının ise bunlarla ilgilenmeyerek geleneğe sığındıklarını ve geleneği yaşatma yerine gelenekte yaşamayı tercih ettiklerini söyleyenlere de katıldığımı bu arada belirtmek istiyorum.

Bu açılardan bakıldığında İlahiyat Fakültelerinin bazı alanlardaki eksikliklerine veya yetersizliklerine rağmen, düşünce alanına ve özellikle dinî düşünceye olan olumlu katkılarını, takdirle belirtmek gerekir. Yapılan katkılarının eksikliği ve yetersizliği tartışılabilir, yokluğu asla tartışılmaz. Bu nedenle Cumhuriyet kurumunun düşünce alanındaki kalitesini ve yeterliliğini daha da artıracak çaba ve gayretlerin etkin ve aktif bir biçimde yapılması, sorumlu olan veya sorumluluğunun bilincinde olan herkese ait bir görevdir. Amerikan Cumhurbaşkanı Kenedy'nin "Amerikalılar! siz Amerika bana/bize ne verdi diyorsunuz? Ben de size siz Amerika'ya ne verdiniz? diyorum" sözünü, kendi kurumumuza veya ülkemize, düşünce üretmek veya düşünce alanında yeni açılımlar yaparak uyarladığımız takdirde, kalitemizin ve itibarımızın daha da artacağından emin olarak yazıma "görüşlerini hiç değiştirmeyenin ve yanlışlarını hiç düzeltmeyenin yarını, bugünden daha bilge olacak değildir" özdeyişiyle son vermek istiyorum.

Prof. Dr. Celal Kırca